

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 2). С. 205-210.

УДК 349.6:343.23

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Кобецька Н. Р.

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті проведений аналіз конструкцій екологічних злочинів та ефективності застосування кримінальної відповідальності за них з точки зору теорії і законодавчих механізмів екологічного права, ролі та функціонального призначення кримінально-правових охоронних норм стосовно норм екологічного права. Наголошується на необхідності реформування кримінального законодавства, яке повинно передбачати суттєву переробку змісту екологічних складів злочинів, узгодження норм кримінального, адміністративного та екологічного законодавства.

Ключові слова: злочини проти довкілля, екологізація кримінального законодавства, екологічні нормативи і стандарти.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за порушення еколого-правових норм закріплена нормами Кримінального кодексу України, об'єднаними в одному розділі VIII «Злочини проти довкілля». Кримінальний кодекс України 2001 року систематизував відповідну групу злочинів в окремому розділі, запровадив нові склади злочинів, однак не подолав сформовані стереотипи щодо встановлення складів екологічних злочинів, не в повній мірі забезпечив узгодження з нормами екологічного права і законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань суті, складів, кваліфікації злочинів в галузі охорони навколишнього природного середовища присвячена значна кількість наукових публікацій як радянського, так і сучасного періоду. В новітній період, після прийняття Кримінального кодексу України науковцями неодноразово досліджувались питання кримінальної відповідальності та кримінологічних характеристик екологічних злочинів в цілому (Гавриш С. Б., Матвійчук В.К., Поліщук Г. С. та ін.), так і окремих їх складів (Шульга А. М., Присяжний В. М., Голуб С. А. та ін.). При цьому всі дослідження проводяться з точки зору теорії кримінального права. Разом з тим, як вірно зазначає Гавриш С. Б.: «Концепція кримінально-правового захисту довкілля має ґрунтуватись, з одного боку, на сучасній теорії кримінального права, а з іншого – на специфіці даної групи посягань». [1, с. 14]

Формулювання цілей дослідження. В представленій статті не ставиться за мету провести узагальнення існуючих теоретичних досліджень кримінально-правового характеру щодо елементів складів злочинів проти довкілля та питань їх кваліфікації. Водночас буде зроблена спроба аналізу конструкцій екологічних злочинів та ефективності застосування кримінальної відповідальності за них з точки зору теорії і

законодавчих механізмів екологічного права, ролі та функціонального призначення кримінально-правових охоронних норм стосовно матеріальних норм екологічного права.

Виклад основного матеріалу. Система злочинів проти довкілля представлена в науковій літературі по-різному. Однак традиційним є підхід, який бере за основу об'єктний критерій і розділяє їх за видами відносин в галузі охорони і використання окремих природних ресурсів. Зокрема, це може бути детальне групування на 10 груп за об'єктом посягань: в галузі охорони і раціонального використання земель, надр, природних ресурсів континентального шельфу, лісів і рослинного світу, водних об'єктів і т. д. [2, с. 130-131]; поділ на 4 групи: злочини проти екологічної безпеки; злочини у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря; злочини у сфері охорони водних ресурсів; злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу [3, с. 242] та інші подібні.

Водночас, система екологічних злочинів повинна базуватися на розумінні предмету екологічного права та груп відносин, які до нього входять [4, с. 13-15; 5, с. 11-15]. При цьому складність та багатогранність предмету екологічного права, динамічний характер розширення і видозміни його змісту впливає і на правове закріплення складів правопорушень (зокрема, злочинів). Власне, виходячи з розуміння предмета екологічного права і системи відносин, які його складають, можна запропонувати поділ злочинів проти довкілля на наступні групи: злочини проти екологічної безпеки (ст. ст. 236, 237, 238, 253), злочини, що посягають на відносини раціонального використання природних ресурсів (природноресурсні відносини) (ст. ст. 239-1, 239-2, 240, 244, 246, 248, 249, 254), злочини, що посягають на відносини охорони природних об'єктів та довкілля в цілому (природоохоронні відносини) (ст. ст. 239, 241, 242, 243, 245, 247, 250, 251, 252).

Як зазначається в п. 2 постанови Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. «Про судову практику в справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», більшість статей, якими передбачено відповідальність за злочини й адміністративні правопорушення проти довкілля, є бланкетними, тому судам слід ретельно з'ясувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо) [6]. Однак не завжди саме формулювання статей розділу 8 КК співвідноситься з положеннями, термінами, поняттями та конструкціями екологічного законодавства. Наприклад, в ст. 252 КК України застосовується формулювання «території, взяті під охорону держави», режим яких в екологічному законодавстві чітко не виписаний, перелік їх відсутній, та й взагалі це поняття в екологічному законодавстві майже не використовується, що зумовлює необхідність в кожному конкретному випадку аналізувати статус відповідної території та визначати взята вона під охорону держави і чи відповідає її режим контексту ст. 252, тобто чи представляє вона особливу екологічну цінність. Більш доцільним було б використання в цій статті поняття «елементи екологічної мережі», в яку входять, як об'єкти природно-заповідного фонду, так і інші території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, і правовий режим якої врегульований Законом «Про екологічну мережу України».

В статтях розділу VIII КК передбачена відповідальність за забруднення окремих природних об'єктів (ст. ст. 239, 241, 242 КК України), яка пов'язується з фактом забруднення земель, вод, атмосферного повітря шкідливими речовинами внаслідок порушення спеціальних правил та створенням небезпеки для людей і довкілля. При цьому формулювання цих статей не відзначаються однотипністю та потребують детального розширеного тлумачення всіх ознак об'єктивної сторони, включаючи поняття «забруднення», «спеціальні правила», «відходи, речовини, небезпечні для життя та здоров'я людини» тощо. Якщо проаналізувати ці положення з точки зору екологічного права, то можна виявити ряд проблем практичного характеру, зокрема:

– систематизованого переліку таких спеціальних правил немає, а самі природоохоронні вимоги (до речі, називати їх саме правилами не зовсім коректно) розкидані по різного характеру законодавчих та підзаконних актах і стосуються різного роду діяльності, використання та інших впливів на природні об'єкти;

– «забруднення» означає зміну стану навколишнього природного середовища, його кількісних і якісних показників, що потребує чіткого встановлення межі та критеріїв незабрудненого та забрудненого довкілля. Основні вимоги до якості довкілля зафіксовані в екологічних стандартах і нормативах. На думку Шемшученка Ю.С., названі правові нормативи і є тими еталонами, які дозволяють робити висновки про якість довкілля. Відповідність властивостей навколишнього природного середовища встановленим правовим нормативам свідчить про сприятливу, а невідповідність – про несприятливу його якість [7, с. 20]. На жаль, їх система поки що далека від досконалості, не охоплює оцінку всіх можливих антропогенних впливів, однак саме вони є юридичними критеріями правомірності чи неправомірності дій суб'єктів;

– в багатьох статтях відповідного розділу законодавець пов'язав кримінальну відповідальність із створенням небезпеки для життя і здоров'я людей чи довкілля. Така конструкція складу екологічних злочинів є абсолютно виправдана, оскільки доведення наслідків, шкоди, що настала в результаті порушення еколого-правових норм, яка, як правило, віддалена в часі і просторі, а особливо причинного зв'язку між відповідними діями і наслідками є надзвичайно складним для практики. Навіть в умовах сильного забруднення навколишнього середовища наявні концентрації хімічних речовин у повітрі, воді, їжі не можуть одразу викликати патологічних змін в організмі. Для цього потрібен певний час, протягом якого, очевидно, відбувається зниження захисних сил. Однак в цьому випадку виникають питання з відмежуванням злочинів і адміністративних правопорушень в сфері охорони довкілля, адже порушення природоохоронних вимог, забруднення довкілля в будь-якому випадку, навіть в незначних обсягах, може створювати загрозу, небезпеку життю і здоров'ю людини, довкіллю.

Як зазначається в Резолюції, прийнятій на Конгресі Міжнародної Асоціації Кримінального Права в 1979 році, в попередженні загроз навколишньому середовищу кримінально-правові заходи охорони не відіграють першочергового значення, а повинні забезпечувати реалізацію цивільно-правових і адміністративних засобів, що без сумніву є обґрунтованим і підтверджується практикою. Саме тому при реформуванні кримінального законодавства України система екологічних злочинів повинна перетерпіти серйозних змін та доповнень.

З точки зору зміни сутнісних підходів до визначення і застосування кримінальної відповідальності слід відзначити запропонований в Концепції державної політики

у сфері кримінальної юстиції України, затвердженої указом Президента України від 8.04.2008 р. [8], поділ кримінально каранних діянь на злочини і кримінальні проступки Як зазначається в Концепції, розмежування між злочинами та проступками має здійснюватись за ступенем їх небезпеки, характером заподіяної ними шкоди, практикою застосування кримінального та адміністративного законодавства, міжнародним досвідом захисту людини, суспільства і держави від злочинів та проступків. Важливо, при розробці нових законодавчих актів в розвиток положень Концепції, забезпечити на лише формальний розподіл вже існуючих злочинів та адміністративних правопорушень, а внесення суттєвих змін, переробку складів правопорушень, ефективність реалізації яких є низькою через недоліки законодавчої техніки та відсутність прив'язки до норм і цілей еколого-правового регулювання. Не є доцільним збільшення, нагромадження кількості складів екологічних правопорушень чи перенесення перших частин відповідних статей розділу VIII КК до кримінальних проступків, а інших частин, що закріплюють злочини з кваліфікуючими обставинами, – до злочинів. До категорії злочинів доцільно віднести кілька діянь, що поєднанні з порушенням вимог екологічної безпеки та мають наслідками масову загибель людей, об'єктів тваринного чи рослинного світу, забруднення значних територій. Екологічні правопорушення з формальними складами, які не потребують встановлення наслідків у вигляді заподіяння шкоди людині і довкіллю і пов'язуються з фактом порушення, перевищення екологічних нормативів і стандартів, лімітів викидів забруднюючих речовин, могли б бути віднесені до кримінальних проступків, що мають меншу ступінь небезпеки. У випадках настання в результаті таких діянь наслідків у вигляді загибелі людей, такі дії могли б кваліфікуватись по сукупності зі злочинами проти життя і здоров'я. До системи адміністративних екологічних правопорушень, які повинні становити основну питому вагу, відносяться ті, що пов'язані з порушенням порядку використання природних об'єктів, організаційних, управлінських вимог в галузі використання і охорони довкілля.

Висновки. Аналіз наведених проблемних питань дає підстави обґрунтовано говорити про необхідність подальшої «екологізації» кримінально-правових норм, зокрема, усунення термінологічних колізій, встановлення відповідальності за перевищення екологічних нормативів і стандартів, які є більш чіткими та дійсними критеріями правомірної та неправомірної поведінки, а ніж розмиті «спеціальні правила». Необхідним є також перегляд загальних підходів до встановлення та застосування кримінальної відповідальності в цій галузі. Реформування кримінального законодавства повинно передбачати суттєву переробку змісту екологічних складів злочинів, узгодження норм кримінального, адміністративного та екологічного законодавства, залучення фахівців екологічного права, що в кінцевому рахунку забезпечить ефективність реалізації кримінальним правом своєї охоронної функції стосовно регулятивних природоохоронних норм.

Список літератури:

1. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – К. : Інст-т законодавства Верховної Ради України, 2002. – 635 с.
2. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : «Азимут-Україна», 2005. – 464 с.

3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
4. Екологічне право України: Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво "Юридична думка"», 2008. – 720 с.
5. Екологічне право : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.
6. Про судову практику в справах про злочини та інші правопорушення проти довілля : Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 № 17 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.
7. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1989. – 232 с.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

Кобецкая Н. Р. Экологизация уголовного законодательства: современное состояние, перспективы и предложения / Н. Р. Кобецкая // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 2. – С. 205-210.

В статье проведен анализ конструкций экологических преступлений и эффективности применения уголовной ответственности за них с точки зрения теории и законодательных механизмов экологического права, роли и функционального назначения уголовно-правовых охранительных норм относительно норм экологического права. Отмечается необходимость реформирования уголовного законодательства, которое должно предусматривать существенную переработку содержания экологических составов преступлений, согласование норм уголовного, административного и экологического законодательства.

Ключевые слова: преступления против окружающей среды, экологизация уголовного законодательства, экологические нормативы и стандарты.

THE ECOLOGIZATION OF CRIMINAL LAW: CURRENT STATUS, PROSPECTS AND PROPOSALS

Kobetska N. R.

*Prykarpatsky National University named after Vasil Stefanyk
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The paper analyzes the construction of environmental crimes and effectiveness of criminal responsibility for them in terms of theory and legal mechanisms of environmental law, the role and the functional purpose of the criminal enforcement provisions relating to the rules of environmental law.

In particular, the system of environmental crimes in the existing theory of criminal law according to the division into groups and justified system of environmental crimes is characterized and based on the structure of the subject of environmental law and the legal relations which it regulates.

It was suggested to separate the environmental crimes into the following groups: environmental safety crimes, crimes that infringe on the relationship of the natural resources management (natural law resources legal relations), crimes that infringe on the rational use of the natural resources and on the environment in general (environmental relations).

The author analyzes the wording of the concrete types of crimes, the construction of it's objective side under the provisions of environmental legislation and highlights the discrepancy of the terms of legal structures used in the Criminal Code of Ukraine, environmental laws and regulations.

For example, Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine applies the phrase «territory brought under state protection» which regime of use in environmental law is not clearly drawn, the list of these territories is not fixed by law. It determines the need in each case to analyze the status of the territory and determine was it taken under the protection of the state or not and whether its regime fit the context of the Art.252 or it doesn't. The paper emphasizes the need for further «ecologization» of the criminal law provisions, establishment of the responsibility for exceeding environmental regulations and standards which also are more clear and valid criteria of lawful and unlawful conduct (Art. 239, 241, 242 of the Criminal Code of Ukraine).

The author also analyzes the division of the criminal offenses into criminal misdemeanor and crimes proposed in the Concept of State Policy in the field of criminal justice in Ukraine indicating the need for

essential changes in approaches to the distribution of environmental crimes and misdemeanors, not mechanical redistribution of existing crimes.

In conclusion the author stresses the need to reform of criminal law, which should provide the substantial transformation of the maintenance of the environmental crimes, the coordination of rules of the criminal, administrative and environmental law.

Key words: environmental crimes, ecologization of the criminal law, environmental regulations and standards.

Spisok literatury:

1. Gavrysh S. B. Kryminal'no-pravova ohorona dovkillja v Ukraini: problemy teorii' zastosuvannja i rozvytku kryminal'nogo zakonodavstva / S. B. Gavrysh. – K. : Inst-t zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrainy, 2002. – 635 s.
2. Matvijchuk V. K. Kryminal'no-pravova ohorona navkolyshn'ogo pryrodnogo seredovyshha (kryminal'no-pravove ta kryminologichne doslidzhennja) : monografija / V. K. Matvijchuk. – K. : «Azymut-Ukrainna», 2005. – 464 s.
3. Kryminal'ne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruchnyk / [M. I. Bazhanov, Ju. V. Baulin, V. I. Borysov ta in.]; za red. prof. M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ja. Tacija. – [2-e vyd., pererob. i dop.]. – K. : Jurinkom Inter, 2005. – 544 s.
4. Ekologichne pravo Ukrainy: Akademichnyj kurs : pidruchnyk / za zag. red. Ju. S. Shemshuchenka. – K. : TOV «Vydavnytvo "Jurydychna dumka"», 2008. – 720 s.
5. Ekologichne pravo : pidruch. [dlja stud. juryd. spec. vyssh. navch. zakl.] / za red. A. P. Get'mana. – H. : Pravo, 2013. – 432 s.
6. Pro sudovu praktyku v spravah pro zlochyny ta inshi pravoporushennja proty dovkillja : Postanova Plenumu Verhovnogo sudu Ukrainy vid 10.12.2004 № 17 // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.
7. Shemshuchenko Ju. S. Ppavovye ppoblemy jekologii / Ju. S. Shemshuchenko. – K. : Naukova dumka, 1989. – 232 s.
8. Pro rishennja Rady nacional'noi' bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 ljutogo 2008 roku «Pro hid reformuvannja systemy kryminal'noi' justycii' ta pravoohoronnyh organiv» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 08.04.2008 № 311/2008 // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.